

Ks. Stanisław Ludwik Piech*

Wyższa Szkoła Kultury Społecznej i Medialnej w Toruniu

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

WKŁAD KS. KONSTANTEGO MICHALSKIEGO DO SKARBKA KULTURY EUROPEJSKIEJ

„Jesteśmy jak karły siedzące na barkach olbrzymów, widzimy więcej rzeczy niż oni i bardziej od nas oddalone nie dlatego, że posiadamy lepszy wzrok, ani dlatego, że jesteśmy wyższego wzrostu, lecz dlatego, że nas podnoszą i dźwigają wzwyż; dzięki ich olbrzymiej wyniosłości” – mawiał dwunastowieczny filozof Bernard z Chartres¹. Do tego rodzaju „olbrzymów” wiedzy w okresie międzywojennym dwudziestego stulecia niewątpliwie należał ks. Konstanty Michalski, na którego ramionach wspierali się niemal wszyscy późniejsi historycy filozofii średniowiecznej Europy. Filozofia będąca „niejako zwierciadłem kultury narodów”² stanowiła jego życiową pasję. Najwięcej jednak czasu i wysiłku poświęcił filozofii XIV wieku. W bieżącym roku upływa siedemdziesiąt lat od jego śmierci. Rocznica ta stwarza okazję do przypomnienia dokonań tego „olbrzyma” wiedzy na gruncie badań nad późnośredniowieczną filozofią uprawianą w Paryżu, Oksfordzie i Krakowie, jednego z twórców kultury katolickiej dwudziestego stulecia.

Ksiądz Konstanty Michalski, członek Zgromadzenia Księża Misjonarzy św. Wincentego à Paulo, profesor i rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego, chluba nauki polskiej, urodził się 12 kwietnia 1879 r. w Dąbrówce Małej (obecnie w obrębie Katowic) w rodzinie hutnika Ignacego i Pauliny z Winklerów. Do szkoły powszechnej uczęszczał w Siemianowicach Śląskich. Jako małoseminarzysta Prywatnego Gimnazjum Księża Misjonarzy w Krakowie złożył egzamin dojrzałości w 1900 r. w krakowskim Gimnazjum św. Anny. Studia filozoficzno-teologiczne odbywał w Seminarium Duchownym Księża Misjonarzy w Krakowie na Stradomiu i równocześnie słuchał wykładów na Wydziałach Teologicznym i Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Po otrzymaniu święceń kapłańskich 5 lipca 1903 r.

* Stanisław Ludwik Piech – ks. prof. dr hab. nauk humanistycznych, emerytowany profesor zwyczajny Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, wykładowca w Wyższej Szkole Kultury Społecznej i Medialnej w Toruniu; specjalności: historia kultury, dzieje Polski XVIII-XX w., historia Kościoła w Polsce.

¹ Według relacji Jana z Salisbury. Cyt. za: S. Swieżawski, *Rozum i tajemnica*, Kraków 1960, s. 361.

² Jan Paweł II, *Fides et ratio*, nr 103.

w katedrze wawelskiej z rąk biskupa pomocniczego diecezji krakowskiej Anatola Nowaka obok funkcji duszpasterskich spełniał obowiązki nauczycielskie w zakładach zgromadzenia. Uczył języka polskiego i literatury powszechnej w gimnazjum misjonarskim, klerykom zaś w Instytucie Teologicznym wykładał historię filozofii (od 1904 r.) i patrologię (od 1906 r.). Sam równocześnie słuchał wykładów slawistyki na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. W misjonarskim Instytucie Teologicznym pełnił funkcje prefekta studiów i bibliotekarza. W latach 1906–1908 był katechetą w krakowskim Gimnazjum Żeńskim im. Heleny Kaplińskiej. W latach 1908–1911 przebywał w Belgii, gdzie studiował w Wyższym Instytucie Filozoficznym Uniwersytetu Katolickiego w Louvain. Tam 15 lutego 1911 r. uzyskał stopień doktora filozofii *avec la plus grande distinction* na podstawie rozprawy: *La réaction contre le psychologisme en Allemagne. Husserl, ses prédécesseurs et ses partisans*³. Po powrocie do Krakowa, w lutym 1911 r., wykładał filozofię w Instytucie Teologicznym swego zgromadzenia (od 18 lutego 1911 r. do 31 sierpnia 1914 r.).

Profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego

Od stycznia 1914 r. do kwietnia 1919 r. był zastępcą profesora filozofii chrześcijańskiej i apologetyki na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego⁴. Habilitował się w Uniwersytecie Jagiellońskim 26 listopada 1918 r. w zakresie filozofii chrześcijańskiej na podstawie dwóch rozpraw: *Jan Buridanus i jego wpływ na filozofię scholastyczną w Polsce* (niewydana drukiem) i *Michał z Biestrzykowa i Jan ze Stobnicy jako przedstawiciele skotyzmu w Polsce*⁵. Naczelnik państwa Józef Piłsudski postanowieniem z dnia 14 maja 1919 r. zatwierdził jego habilitację i równocześnie mianował go profesorem filozofii chrześcijańskiej w Uniwersytecie Jagiellońskim⁶. W dwa lata później w dniu 24 sierpnia 1921 r. otrzymał nominację na profesora zwyczajnego⁷.

Ksiądz Michalski wykładał na kursach I i II. Do roku akademickiego 1934/1935 uczył niemal całej filozofii z wyjątkiem etyki i teodycei, które były włączone kolejno do teologii moralnej i dogmatycznej. Wykładał w duchu

³ Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego (dalej: AUJ), sygn. S II 619, K. Michalski, Życiorys; S. Piech, *Michalski Konstanty Józef*, w: *Encyklopedia filozofii polskiej*, t. 2, Lublin 2011, s. 134–135.

⁴ AUJ, sygn. S II 619, Życiorys.

⁵ *Archiwum Komisji do Badania Historii Filozofii w Polsce*, t. 1, cz. 1, Kraków 1915. Osobna odb. Kraków 1914.

⁶ AUJ, sygn. S II 619, Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP) do Wydz. Teolog. UJ, Warszawa 27 VI 1919.

⁷ AUJ, sygn. S II 619, Min. WRiOP do Rektoratu UJ, Warszawa 7 IX 1921.

tomizmu łowańskiego. Od 1935 r., gdy zajęcia na utworzonej w 1933 r., dzięki jego staraniom, drugiej katedrze filozofii chrześcijańskiej objął ks. Jan Salamucha, wykładał tylko metafizykę ogólną, psychologię i historię filozofii średniowiecznej. W latach 1921/22-1934/35 wykładał na przemian w jednym roku logikę, teorię poznania, metafizykę ogólną i kosmologię, w drugim zaś psychologię ogólną i historię filozofii. W *Spisach wykładów* raz tylko odnotowano filozofię przyrody (1914/1915). Psychologii wychowawczej uczył w latach 1919/20 i 1921/22. W omawianiu dziejów filozofii wiele miejsca poświęcał myśli średniowiecznej, w czym był niezrównanym mistrzem. Niekiedy podejmował wykłady monograficzne z tej dziedziny: *Trzy wieki rozwoju filozofii scholastycznej* (1916/1917) i *Filozofia scholastyczna XIV w.* (1919/1920). Dawał także zarys całej filozofii europejskiej. W latach 1935/36-1938/39 ograniczał się już tylko do filozofii wieków średnich. Po wojnie wykładał psychologię i metafizykę na I kursie studiów. Na kursie II dawał całościowy zarys historii filozofii. Logiki, kosmologii, teorii poznania i teodycei w owym czasie uczył ks. dr Kazimierz Kłósak.

Przedmiotem ćwiczeń proseminaryjnych dla kursu I była w latach 1914/1915-1938/1939 lektura *Sumy teologicznej* św. Tomasza z Akwinu, z wyjątkiem lat 1915/1916-1916/1917 i 1918/1919, kiedy to prowadzący czytał *Summę contra gentiles* tegoż autora. *Sumę teologiczną* niekiedy komentował w związku z *Quodlibetami* św. Tomasza (1920/1921) albo z uwzględnieniem *Metafizyki* Arystotelesa (1921/1922). Zajęcia te nazywano proseminarium *Sumy teologicznej*. Na seminarium w jednym tylko roku (1914/1915) tematem zajęć była lektura *Sumy teologicznej*. W czasie tych ćwiczeń Michałski wraz ze studentami kursu II i starszymi zajmował się często bądź psychologią wychowawczą (1914/1915, 1916/1917), bądź psychologią myśli i woli (1920/1921, 1926/1927). Omawiał poglądy psychologiczne Arystotelesa w scholastyce i w szkole Franza Brentano (1915/1916) oraz współczesną charakterologię w świetle nauki św. Tomasza o cnotach (1938/1939). Zajmował się relacjami w psychologii, logice i metafizyce (1917/1918) oraz realizmem scholastycznym i nowożytnym (1918/1919), a także psychologią religijną (1920/1921). Omawiał dzieła mistyków chrześcijańskich oraz ideał świętości a pojęcia osobowości w filozofii współczesnej (1921/1922). Często na seminarium podejmowano ćwiczenia z dziedziny historii filozofii średniowiecznej. Zajmowano się scholastyką w Polsce (1923/1924), neoscholastyką i zbliżonymi do niej kierunkami (1918/19, 1919/20, 1923/24, 1925/26)⁸.

⁸ *Spisy wykładów Uniwersytetu Jagiellońskiego z lat 1913/1914-1938/1939*; A. Usowicz, K. Kłósak, *Ksiądz Konstanty Michałski (1879-1947)*, Kraków 1949, s. 30, 40-41; S. Piech, *Dzieje Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1880-1939*, Kraków 1995, s. 120-121; tenże, *Konstanty Józef Michałski (1879-1947)*, w: *Złota Księga Papieskiej Akademii Teologicznej*, red. S. Piech, Kraków 2000, s. 435-436.

Pragnienie wciągnięcia słuchaczy w krąg myśli i swego zachwytu prawdą sprawiało, że odsłaniał przed nimi całą głębię i rozległość swojej wiedzy w celu pobudzenia ich do wysiłku myślenia. „W wykładach swych dbał nie tyle o przystępność, ile raczej o pogłębienie przedmiotu” – wspominał ks. Aleksander Usowicz CM, jego uczeń. „Dlatego trzeba było pewnego wysiłku ze strony słuchaczy, by zasymilować podawaną treść. Tego rodzaju metoda miała tę dobrą stronę, że pobudzała wszystkich do osobistego trudu, a zdolniejszych skłaniała do twórczej pracy. Rzeczywistą lub pozorną surowość przy egzaminach i kolokwiałach wykładowca umiał okraszyć swoistym humorem. Pełne zapału słowa zachęty znalazły się zawsze dla tych, co mieli chęć do rzetelnej pracy”⁹.

Oddziaływanie na młodzież ułatwiał mu dar żywego słowa. Studia sławistyki rozwinęły w nim talent wyrażania swych myśli w pięknych słowach i barwnych porównaniach. Umiał przemawiać bezpośrednio i oryginalnie, a zarazem konkretnie i plastycznie. Kiedy był jakąś sprawą szczególnie przejęty, uczucie niby wewnętrzny ogień rozświetlało jego słowa wydobywane z głębi myśli. W relacjach ze studentami nie było w nim „nic z typowego pedagoga, urabiającego silną ręką uczniów na podobieństwo swoich osobistych przekonań – był zawsze tylko przyjacielem, który się głębią myśli z każdym jak równy z równym dzielił, powodowany nie tyle chęcią nauczania, co pragnieniem dopuszczenia drugich do tej radości, jaką dawało mu coraz istotniejsze poznawanie prawdy”¹⁰.

Ksiądz Michalski w okresie swojej profesury na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego, jako ekspert Komisji Specjalnej Delegacji Polskiej w Moskwie, pracował w Petersburskiej Bibliotece Publicznej nad rewindykacją zagrabionych w Polsce rękopisów średniowiecznych z zakresu teologii, prawa kanonicznego i polskiego. W czasie dwukrotnego pobytu w Petersburgu w 1923 r. (od marca do początku maja i od połowy maja do sierpnia) sporządził w tamtejszej bibliotece katalog 4500 rękopisów z oznaczeniem polskiej proveniencji¹¹.

Czterokrotnie był dziekanem Wydziału Teologicznego (1923/1924, 1928/1929, 1935/1936, 1936/1937). W roku akademickim 1931/1932 piastował godność rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego. Na tym stanowisku zajął się rozbudową Biblioteki Jagiellońskiej, odpowiednim doborem sił nauczycielskich, wyposażeniem zakładów i zacieśnieniem kontaktów naukowych z zagranicą. Wiele troski, ale i uznania przysporzyła mu, jako rektorowi, postawa wobec nowej ustawy o ustroju szkolnictwa wyższego oraz rozruchów studenckich w październiku i listopadzie 1931 r. Czuł się mocno związany z Uniwersytetem Jagiellońskim.

⁹ A. Usowicz, *Ksiądz Konstanty Michalski (1879-1947)*, w: *W nurcie zagadnień posoborowych*, t. 4, Warszawa 1970, s. 347.

¹⁰ M. Morstin-Górska, *Przyjaciel serc ludzkich*, w: *70 żywotów*, wybór i red. A. Paluchowski, Kraków 1977, s. 221.

¹¹ AUJ, sygn. S II 987, Wielka kronika UJ, Rękopisy i notaty 1914-1925.

Nie przyjął zaszczytnych propozycji przeniesienia się w 1931 r. na Uniwersytet Warszawski, w 1939 r. do Wolnej Wszechnicy Polskiej i w 1944 r. na Katolicki Uniwersytet Lubelski¹².

Michalski od 1914 r. był współpracownikiem, a od 1918 r. sekretarzem Komisji do Badań Historii Filozofii w Polsce w Akademii Umiejętności¹³. W dniu 10 czerwca 1927 r. został członkiem korespondentem Wydziału Historyczno-Filozoficznego Polskiej Akademii Umiejętności. Od 16 czerwca 1933 r. był już członkiem czynnym tej najpoważniejszej polskiej instytucji naukowej. W latach 1937/1938-1939/1940 był członkiem Wyższej Komisji Dyscyplinarnej dla profesorów państwowych szkół akademickich przy Ministrze Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego¹⁴. W latach 1938-1947 pełnił w Polskiej Akademii Umiejętności obowiązki przewodniczącego Komisji Historii Filozofii w Polsce i wicedyrektora Wydziału Historyczno-Filozoficznego (1945-1947). Był redaktorem wydania dzieł Arystotelesa w tłumaczeniu polskim (1929-1933) i przewodniczącym Komitetu Wydawnictw Śląskich (1933-1939). W latach 1928-1947 sprawował funkcję delegata Polskiej Akademii Umiejętności do Międzynarodowej Unii Akademii (Union Académique Internationale) w Brukseli¹⁵. Z jego inicjatywy utworzono w Krakowie w 1924 r. Naukowy Instytut Katolicki, którego celem było krzewienie kultury chrześcijańskiej wśród inteligencji poprzez doborową bibliotekę, odczyty oraz skupienie przy sobie stowarzyszeń katolickich¹⁶.

W dniu 6 listopada 1939 r., aresztowany razem z innymi profesorami Uniwersytetu w Collegium Novum, w osławionej „Sonderaktion Krakau”, został przewieziony do więzienia we Wrocławiu, a następnie do obozu koncentracyjnego w Sachsenhausen koło Berlina. Tam spotkał się z gehenną jakby wyjętą z kręgów dantejskiego piekła. W obozie nie szczędzono mu dodatkowych cierpień tylko dlatego, że był kapłanem. Po zwolnieniu z obozu 8 lutego 1940 r. trzy tygodnie przebywał w Krakowie. Następnie na zaproszenie biskupa sandomierskiego Jana Lorka CM i księstwa Zofii z Popielów i Krzysztofa Radziwiłłów wyjechał do Sichowa koło Staszowa, gdzie do końca wojny był duszpasterzem tamtejszej ludności¹⁷. W 1940 r. został członkiem Pontificia Accademia di S. Tommaso d'Aquino e di

¹² M. Markowski, *Konstanty Michalski (1879-1947)*, „*Studia Mediewistyczne*” 1989, nr 26, z. 1, s. 8.

¹³ A. Ułowicz, K. Kłósak, *Książdz Konstanty Michalski (1879-1947)*, s. 64.

¹⁴ Archiwum Akt Nowych w Warszawie, sygn. MWRiOP 4359, Min. WRiOP do ks. K. Michalskiego, XI 1937.

¹⁵ E. Nieciowa, *Członkowie Akademii Umiejętności oraz Polskiej Akademii Umiejętności 1872-1952*, Wrocław-Kraków 1973, s. 17, 94.

¹⁶ S. Piech, *W cieniu kościołów i synagog. Życie religijne międzywojennego Krakowa 1918-1939*, Kraków 1999, s. 70-72.

¹⁷ AUJ, sygn. S II 619, Curriculum vitae z lat wojennych.

Religione Cattolica. Po przerwie spowodowanej wojną w marcu 1945 r. podjął na nowo swoje obowiązki na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Żył już niedługo. Zmarł w Krakowie dnia 6 sierpnia 1947 r.

Kierunki badań

Michalski najwięcej czasu i trudu poświęcił myśli średniowiecznej. Filozofia ta, niedoceniana w czasach Odrodzenia, zapomniana przez uczonych nowożytnych i lekceważona przez pozytywistów, zamknięta w starych kodeksach rękopiśmiennych czekała na swój renesans. Dopiero w drugiej połowie XIX stulecia na nowo zainteresowano się życiem umysłowym wieków średnich. Doniosłą rolę w ożywieniu badań historycznofilozoficznych odegrała ogłoszona w 1879 r. przez papieża Leona XIII encyklika *Aeterni Patris*. Papież wzywał w niej uczonych katolickich do badań nad filozofią scholastyczną, zwłaszcza nad myślą św. Tomasza z Akwinu. Wskazywał, że myśl scholastyczna, a zwłaszcza tomizm wcale nie pozostaje w sprzeczności z nowożytną fizyką i filozofią społeczną ani nie jest jej wrogi. Przeciwnie, dobrze zrozumiany i filozoficznie pogłębiony może się stać platformą zespolenia w jedną całość wielu zdeintegrowanych nauk o świecie i człowieku. Zwrot ku tomizmowi spowodował, że powoli zaczęto się interesować także innymi myślicielami średniowiecznymi, na których uwagę zwrócili tej miary uczeni co: Clemens Baeumker, Heinrich Denifle OP, Pierre Duhem, Franz Ehrle SI i Martin Grabmann. Ksiądz Michalski pozostawał pod urokiem prac dwóch pierwszych. Polemizował z dwoma następnymi. Wymieniał poglądy z Grabmannem i Étienne'em Gilsonem¹⁸.

Z wyjątkiem pierwszej pracy z zakresu filozofii w Polsce – odpowiadał Michalski na ankietę przeprowadzoną w 1935 r. przez krakowski „Czas” wśród profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego – wszystkie niemal dalsze badania moje wyszły z podniety, jakiej doznałem jeszcze jako student w Lovanium, czytając historię mechaniki wydaną przez E. Macha i pisma P. Duhema. Najsilniej oddziało na mnie później dzieło Duhema o Leonardzie da Vinci. Dostrzegłem wówczas, jak pomysły rodzą się i rozwijają w atmosferze duchowej, wytworzonej przez poprzedników, jak genialne umysły z czasów Odrodzenia Leonarda i Galileusza nawiązywały do tych idei, które w zarodku zjawiały się zwłaszcza w szkole terministycznej już w XIV wieku.

Zaczął go wówczas nurtować pytanie, czy także w Uniwersytecie Krakowskim byli przedstawiciele szkoły terministycznej, którzy przez ideę *impetus* mogli zapłodnić duszę młodego Kopernika.

Doszedłszy w tym wypadku do pozytywnego wyniku – pisał dalej Michalski – zająłem się prądami krytycznymi i sceptycznymi w XIV wieku, wychodząc

¹⁸ M. Kurdziałek, *Udział ks. Konstantego Michalskiego i Aleksandra Birkenmajera w odkrywaniu filozofii średniowiecznej*, „Studia Philosophiae Christianae” 1966, nr 1, s. 85-88.

ciągłe z założenia, że także poglądy W. Ockhama na pewno rodziły się i dojrzewały w atmosferze duchowej, stworzonej przez poprzedników. Śledziłem więc nie tyle życie filozofów, ile raczej życie idei i zagadnień, przepracowując się przez setki rękopisów w Bibliotece Jagiellońskiej i zagranicą. Po drodze tylko ustalałem różne redakcje dzieł oraz ich autentyczność. Zewnętrznymi punktami wyjścia były dla mnie zawsze Oksford i Paryż, gdyż tam w średniowieczu kiełkowały wielkie pomysły, a gdzie indziej je komentowano lub sprowadzono w zakrzepłą formę podręcznika. Ogłaszałem swe prace przeważnie po francusku w biuletynach Polskiej Akademii Umiejętności, ażeby je udostępnić za granicą¹⁹.

Projektodawca wydania *Corpus philosophorum medii aevi*

Badanie nurtów myślowych XIV wieku i problemów filozofii scholastycznej upewniły Michalskiego w przekonaniu, że dynamika średniowiecznego życia umysłowego była ściśle związana z recepcją dzieł Arystotelesa oraz ich arabskich i greckich komentatorów. Filozofowie średniowieczni formowali swoje poglądy najczęściej w związku z lekturą pism Arystotelesa, Awicenny, Awerroesa lub Aleksandra z Afrodyzji, które czytali w różnych wersjach łacińskich. Jedne były przekładami z języka greckiego, inne zaś z arabskiego. Poszczególne tłumaczenia nieraz bardzo różniły się między sobą, i to w ważnych doktrynalnie zagadnieniach. W miarę krytyczna edycja owych łacińskich wersji dawałaby klucz do zrozumienia różnic słownych, pojęciowych, a nawet rzeczowych występujących w interpretacjach mistrzów średniowiecznych czytających pisma tych samych filozofów greckich lub arabskich. Z tych przemyśleń Michalskiego przy współudziale jego przyjaciela Aleksandra Birkenmajera, który już od lat badał łacińskie przekłady pism Arystotelesa i jego greckich i arabskich komentatorów, zrodził się projekt krytycznego wydania średniowiecznych łacińskich przekładów Arystotelesa, łacińskich tłumaczeń myślicieli arabskich i żydowskich i co celniejszych średniowiecznych komentarzy do dzieł Stagiryty oraz samodzielnych traktatów filozoficznych. Projekt serii wydawniczej *Corpus philosophorum medii aevi* Michalski przedłożył w 1928 r. w imieniu Polskiej Akademii Umiejętności obradującej w Brukseli Union Académique Internationale, która w 1930 r. przyjęła propozycję obydwóch krakowskich mediewistów²⁰. W ramach Unii powołano specjalną komisję do opracowania i wydania *Aristoteles Latinus*. W skład komisji, na czele której stanął Michalski, wchodził James Houston Baxter (St Andrews University), Lluís Nicolau d'Oliver (Institut d'Estudis Catalans), Vincenzo Ussani (Università di Roma) i George Lacombe (Catholic University of America). W 1939 r. ukazał

¹⁹ K. Michalski, *Nad czym pracują przedstawiciele humanistyki*, „Czas” 1935, nr 176, s. 5.

²⁰ M. Kurdziałek, *Udział ks. Konstantego Michalskiego*, s. 93-99.

się w Rzymie pierwszy tom *Aristoteles Latinus*²¹. Michalski taki rozmach nadał badaniom nad arystotelizmem podejmowanym przez światową mediewistykę, że trwają one po dzień dzisiejszy. Zainicjowany przez niego *Corpus philosophorum medii aevi* stanowi najtrwalszy i największy wkład do badań nad myślą średniowieczną, kontynuowanych przez ośrodki naukowe w Polsce i za granicą²².

W dorobku naukowym Michalskiego z zakresu historii myśli średniowiecznej wyraźnie zarysowują się trzy grupy tematyczne: filozofia polska, filozofia zachodnioeuropejska i myśl filozoficzno-teologiczna Dantego.

Studium filozofii polskiego średniowiecza

Najważniejszymi źródłami do poznania filozofii średniowiecznej są – zdaniem Michalskiego – komentarze do pism Arystotelesa i *Sentencji* Piotra Lombarda. Komentarze te występowały w podwójnej formie *glossa*, czyli *expositio*, która wiernie trzymała się tekstu, zmierzając jedynie do jego wyjaśnienia, oraz *quaestiones*, które dość luźno wiązały się z tekstem. Wśród tych ostatnich wyróżniano *quaestiones litterales* albo *quaestiones circa litteram*, w których omawiano zagadnienia związane z samym tekstem, oraz *quaestiones extra litteram*, w których wypowiadano się z tą samą swobodą, z jaką występowano w czasie dysput. W tych ostatnich *quaestiones* wypowiadała się samodzielna myśl średniowieczna i w nich historyk znajduje obfity materiał do odtworzenia jej linii rozwojowych. Myśl ta jednak nie zawsze zachowała się w dziełach zredagowanych przez samych autorów, ale również w różnych przeróbkach. W komentarzach, podobnie zresztą jak i w innych pismach średniowiecznych, należy odróżnić: *ordinatio*, czyli dzieło zachowane w redakcji samego autora; *reportata*, czyli notatki studentów z wysłuchanych wykładów; *abbreviationes*, czyli skróty opracowane przez samego autora lub kogoś innego; wreszcie *quaestiones pronuntiatae*, czyli wykłady obcego autora spisane pod dyktando innego magistra. Największą wartość mają oczywiście komentarze w formie *ordinatio* i *reportata*. Michalski zwracał uwagę, że jeśli ślady myśli jakiegoś filozofa zachowały się tylko w formie *abbreviationes* lub *quaestiones pronuntiatae*, nie należy ich lekceważyć²³.

²¹ *Aristoteles Latinus*. Codices descripti G. Lacombe in societatem operis adsumptis A. Birkenmajer, M. Dulong, Aet. Franceschini, pars 1, Roma 1939.

²² M. Markowski, *Konstanty Michalski*, s. 9-11; tenże, *Konstanty Michalski projektodawcą „Aristoteles Latinus”*, w: *Poglądy filozoficzne Konstantego Michalskiego*. Materiały pokonferencyjne przygotowane pod red. C. Głombika, Katowice 1999, s. 53-61.

²³ K. Michalski, *Tekst, osobistość, szkoła i prąd w filozofii średniowiecznej*, w: tegoż, *Filozofia wieków średnich*, Kraków 1997, s. 220-222, 225; A. Przymusiła, *O polskiej filozofii średniowiecznej na podstawie prac Konstantego Michalskiego*, w: *Materiały do Historii Filozofii Średniowiecznej w Polsce*, t. 2(13), Wrocław 1970, s. 105-106.

W Polsce w XV w. mało filozofowano. Przede wszystkim uczono filozofii, korzystając z coraz bardziej skracanych podręczników. Już od wczesnego średniowiecza z dzieł autorów uznanych za autorytety powstawały zbiory wyciągów, które z czasem ulegały mniej lub bardziej systematycznemu opracowaniu, przyjmując zależnie od tego nazwy *florilegia*, *catenae*, *sententiae* lub *summae*. Pod koniec XV wieku w wykładach uniwersyteckich mnożyły się *resumptiones*, czyli powtórki, do których trzeba było zwięzłego tekstu jako podstawy. Dominujące kierunki filozoficzne formułowały swoje poglądy w oficjalnych kompendiach aprobowanych, lub nawet wydawanych przez fakultety *artium*²⁴. W owym czasie szczególnym powodzeniem cieszyła się *Summa naturalium* przypisywana Albertowi Wielkiemu, a w każdym razie napisana w oparciu o jego komentarze do *Fizyki*, *De coelo et mundo*, *De generatione et corruptione*, *Meteorologicorum* i *De anima* Arystotelesa. Kompendium to bywało uzupełniane fragmentami dzieł Idziego Rzymskiego lub na różne sposoby przerabiane. W Krakowie wydawano *Summa naturalium* w takiej właśnie przerobionej przez szkotystów edycji²⁵. Z biegiem czasu ustalała się konstrukcja podręczników, która – zdaniem Michalskiego – oddziaływała także na formę komentarzy. Interpretacja tego samego tekstu i ten sam zazwyczaj układ zagadnień nie zachęcały do samodzielnego myślenia, ale raczej do parafrazy starszych komentarzy, a nawet ich kopiowania. Zjawisko to obserwowano zarówno w komentarzach do pism Arystotelesa, jak i w *Quatuor sententiarum* Piotra Lombarda. W XIV wieku bakałarz swoje własne poglądy najobszerniej rozwijał w *principiach*, czyli wykładach wstępnych do każdej z czterech ksiąg *Sentencji*. W nich często poruszał te zagadnienia, które go „najwięcej bolały”. Tam prowadził ostre i nieraz gwałtowne dyskusje ze swymi kolegami, którzy równocześnie z nim objaśniali mistrza *Sentencji*. W *principiach* najżywiej ujawniały się nowe prądy myślowe. Dopiero po nich następowały objaśnienia tekstu *Sentencji* pisane w formie *glosy*, *lectio*, *expositio* albo *quaestiones*. W XV stuleciu *principia* powstawały coraz częściej przez kompilowanie, lub nawet kopiowanie komentarzy innych filozofów²⁶.

Michalski, studiując w Bibliotece Jagiellońskiej zbiory średniowiecznych rękopisów, stwierdził, że osiemnaście z nich zawiera dzieła Jana Burydana, dziesięć – Marsyliusza z Inghen, siedem – Alberta Rickmersdorfa z Saksonii i sześć – Mi-

²⁴ K. Michalski, *Podręczniki do nauki filozofii w Polsce u przełomu między XV a XVI wiekiem*, w: tegoż, *Filozofia wieków średnich*, s. 104.

²⁵ *Summa philosophiae naturalis Alberti Magni*, Cracoviae, in officina J. Halleri, 1508; *Alberti Magni philosophiae naturalis isagoge sive introductiones emendate nuper et impressae summa diligentia in libros Phisicorum. De coelo et mundo, De generatione, Meteororum, De anima Aristotelis*, Cracoviae, in officina J. Halleri, 1516.

²⁶ K. Michalski, *Prądy filozoficzno-teologiczne na Uniwersytecie Jagiellońskim w pierwszej dobie jego istnienia*, w: tegoż, *Filozofia wieków średnich*, s. 122-123; A. Przymusiła, *O polskiej filozofii średniowiecznej*, s. 107-108.

kołaja z Oresme. Odkrycie to stało się dla niego nader wymownym dowodem, że scholastyka krakowska pozostawała pod wyraźnym wpływem *via modernorum*²⁷. Wstępne badania nad wpływem szkotyizmu, tomizmu i nominalizmu na piętnastowieczną filozofię polską doprowadziły go do wniosku, że tendencje krytyczne i sceptyczne pulsujące pod powierzchnią życia umysłowego w średniowieczu wyzwolił Wilhelm Ockham przez swoją teorię powszechników i minimalistyczną teorię nauki. Zdaniem Michalskiego - wpływ Jana Burydana na mistrzów krakowskich słabszy w teorii poznania i metafizyce był bardzo widoczny w etyce, a zwłaszcza w filozofii przyrody. Kwestie społeczne i ekonomiczne, rozpatrywane w aspekcie etyki, dyskutowano w Krakowie najczęściej na podstawie komentarzy Burydana do *Etyki nikomachejskiej* i *Polityki* Arystotelesa. Pod ich wpływem powstały krakowskie komentarze do *Etyki nikomachejskiej*, zwłaszcza Pawła z Worczyna, oraz cała bogata literatura o kontraktach i pobieraniu procentów (Mateusz z Krakowa, Benedykt Hesse z Krakowa i Jakub z Paradyża). Ze znacznej popularności, jaką cieszył się Burydan i jego zwolennicy w Krakowie, można było wnosić, że głoszone przez nich idee zapłodniły umysł Kopernika²⁸.

W drugiej połowie, a zwłaszcza pod koniec XV stulecia tryumfowała pod Wawelem *via antiqua* zasilona elementami szkotyizmu przyniesionymi z Paryża przez Michała z Biestrzykowa. Równocześnie ożywił się nieco tomizm, kształtujący się pod wpływem kolońskiego sporu między albertystami i tomistami²⁹. W drugiej połowie XV wieku pod wpływem *devotio moderna* następował odwrót od spekulacji i zwrócenie się ku życiu wewnętrznemu, mistyce i silniejszemu dążeniu do reformy życia kościelnego. Nowatorstwo religijne Jana Husa zmusiło mistrzów krakowskich do pisania traktatów antyhusyckich. Wojny z zakonem krzyżackim spowodowały zajęcie się kwestiami wojny sprawiedliwej i obowiązku restytucji zagrabionej ziemi. Teologowie i dekretyści krakowscy brali także żywy udział w pracach soborów w Konstancji i Bazylei. W tych warunkach zainteresowania teoretyczne musiały ustąpić rozwiązywaniu aktualnych problemów, które niosło życie zarówno Kościoła, jak i Ojczyzny³⁰.

²⁷ K. Michalski, *Tomizm w Polsce na przełomie XV i XVI w.*, w: tegoż, *Filozofia wieków średnich*, s. 98.

²⁸ K. Michalski, *Jan Buridanus i jego wpływ na filozofię scholastyczną w Polsce*, w: *Filozofia wieków średnich*, s. 137; M. Kurdziałek, *Trwałość osiągnięć księdza profesora Konstantego Michalskiego jako historyka filozofii średniowiecznej*, „*Analecta Cracoviensia*” 1980, nr 12, s. 46; A. Przymusiła, *O polskiej filozofii średniowiecznej*, s. 108-109.

²⁹ K. Michalski, *Tomizm w Polsce*, w: tegoż, *Filozofia wieków średnich*, s. 98-99.

³⁰ K. Michalski, *Prądy filozoficzno-teologiczne*, w: tegoż, *Filozofia wieków średnich*, s. 124-125.

Badania nad filozofią zachodnioeuropejską XIV wieku

Ksiądz Konstanty Michalski w swoich badaniach doszedł do wniosku, że dogłębne poznanie prądów doktrynalnych w polskiej filozofii średniowiecznej jest możliwe dopiero po uprzednim zaznajomieniu się z głównymi nurtami myślowymi Zachodu. Od 1920 r. poniechał niemal całkowicie dalszych badań źródłowych nad scholastyką polską, przeszedł do poszukiwania jej źródeł i podjął studia nad głównymi prądami filozofii zachodnioeuropejskiej XIV stulecia. Wprawdzie jeszcze później pojawiały się jego artykuły poświęcone polskiej filozofii średniowiecznej, ale – zdaniem Mieczysława Markowskiego – nie przyniosły one zasadniczego *novum*, gdyż badania nad nią nie były prowadzone systematycznie i zakrojone na szerszą skalę³¹. Michalski zajął się filozofią zachodnioeuropejską, aby „wskazać myślicieli, którzy byli mistrzami naszych mistrzów”³². W swych badaniach interesował się nie szkołami, nie systemami filozoficznymi, ale przede wszystkim zagadnieniami podejmowanymi w XIV stuleciu, ich sformułowaniami oraz proponowanymi dla nich rozwiązaniami³³. Michalski, wychowanek szkoły łowańskiej, szczególnie interesował się zagadnieniami teoriopoznawczymi i w tym aspekcie badał czternastowieczne życie umysłowe Paryża i Oksfordu³⁴. W rezultacie zarysował przedstawiony poniżej obraz filozofii XIV wieku. Najwybitniejsze umysły w XIV stuleciu skupiły się pod sztandarem nominalizmu. Zaczął się on wprawdzie w Paryżu, ale dzięki Wilhelmowi Ockhamowi i jego uczniom szybciej i pełniej rozwinął się w Oksfordzie, aby stamtąd w sposób istotny znowu oddziaływać na Paryż. Nominalizm w dużej mierze przyczynił się do wzmożenia krytycyzmu i sceptycyzmu, pośrednio także fideizmu. Nie był jednak przyczyną powstania tych prądów myślowych. Wyrosły one z augustynizmu głoszącego zwodniczość poznania zmysłowego i konieczność oświecenia Bożego nawet w poznaniu naturalnym; z filozofii arabskiej, zwłaszcza z antyfilozoficznych poglądów Algazela i mottekaletinów; z materializmu psychologicznego Aleksandra z Afrodyzji; z awerroistycznej teorii podwójnej prawdy; z wprowadzonego przez Dunsza Szkota rozróżnienia pomiędzy wiedzą abstrakcyjną i intuicyjną; z arystotelesowskiego wyodrębnienia dwóch sposobów dowodzenia: naukowego i dialektycznego. Syn-teza przedstawiona przez Michalskiego do dziś nie straciła na swej aktualności. Wysuwane dotychczas zastrzeżenia, korekty i uzupełnienia – zdaniem ks. Mariana

³¹ M. Markowski, *Konstanty Michalski*, s. 12.

³² K. Michalski, *Michał z Biestrzykowa i Jan ze Stobnicy jako przedstawiciele szkotyzyzmu w Polsce*, w: tegoż, *Filozofia wieków średnich*, s. 45–46.

³³ A. Przymusiąła, *Stan badań nad filozofią XIV wieku na podstawie prac Konstantego Michalskiego*, w: *Materiały i Studia Zakładu Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej*, t. 6, Wrocław 1966, s. 98.

³⁴ M. Markowski, *Konstanty Michalski*, s. 13.

Kurdziałka – nie tylko nie podważają trwałości i wartości osiągnięć tego historyka filozofii, ale jeszcze bardziej je podkreślają³⁵.

Konstanty Michalski był „najwybitniejszym, jak dotąd, polskim historykiem filozofii, zarazem pierwszym w Polsce uczonym, który badania w zakresie historii filozofii postawił na prawdziwie europejskim poziomie, sięgając wprost do źródeł i prowadząc studia samodzielnie na odcinkach przed nim mało zbadanych lub zgoła niezbadanych” – pisał Roman Ingarden. „Był zarazem pierwszym uczonym polskim, który pracując nad wyjaśnieniem głównych prądów w filozofii późniejszego średniowiecza na terenie Francji i Anglii w wieku XIV, wniósł w tej dziedzinie trwałe i istotny dorobek w naukę europejską”³⁶. W bibliotekach polskich, angielskich, francuskich, niemieckich i włoskich przebadał pod względem historyczno-krytycznym ponad 360 rękopisów filozoficznych³⁷. Oparte na tych badaniach prace, szczególnie: *Les courants philosophiques à Oxford et à Paris pendant le XIVe siècle*³⁸; *Le criticisme et le scepticisme dans la philosophie du XIVe siècle*³⁹; *Les courants critiques et sceptiques dans la philosophie du XIVe*⁴⁰; *La physique nouvelle et des différents courants philosophiques au XIVe siècle*⁴¹; *Wpływ Oksfordu na filozofię Jana z Mirecourt*⁴²; *Les sources du criticisme et du scepticisme dans la philosophie du XIVe siècle*⁴³; *Odrodzenie nominalizmu w XIV wieku*⁴⁴; *Le problème de la volonté à Oxford et à Paris au XIVe siècle*⁴⁵, uczyniły z Michalskiego „jeden z wielkich autorytetów światowych w rzeczach filozofii średniowiecznej, jednego z paru historyków, którzy zmienili pogląd na kolejność myśli europejskiej, pokazali, że zapoznawany dotąd wiek XIV dał początek ideom

³⁵ M. Kurdziałek, *Trwałość osiągnięć księdza profesora Konstantego Michalskiego*, s. 52-53.

³⁶ R. Ingarden, Ks. Konstanty Michalski, uczony – filozof – człowiek, w: 70 Żywotów, s. 215.

³⁷ A. Przymusiła, Michalski Konstanty Józef, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 20, s. 592-594.

³⁸ „Bulletin International de l'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres, Classe d'Histoire et de Philosophie” 1919, 1920, s. 59-88.

³⁹ „Bulletin International de l'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres, Classe d'Histoire et de Philosophie” 1925, nr 1-10, s. 41-122. Osobna odb. Kraków 1926.

⁴⁰ Tamże, s. 192-242. Osobna odb. Kraków 1927.

⁴¹ „Bulletin International de l'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres, Classe d'Histoire et de Philosophie”, 1927, nr 4-6, s. 93-164. Osobna odb. Kraków 1928.

⁴² „Rozprawy Polskiej Akademii Umiejętności, Wydziału Historyczno-Filozoficznego”, t. 38. (Ogólnego zbioru t. 63, Kraków 1921, s. 1-74). Osobna odb. Kraków 1921.

⁴³ *La Pologne au Ve Congrès International des Sciences Historiques*, Bruxelles 1923. Varsovie 1924, s. 241-268. Osobna odb. Kraków 1924.

⁴⁴ „Kwartalnik Filozoficzny” 4:1926, s. 171-216, 477-496.

⁴⁵ *Studia Philosophica. Commentarii Societatis Philosophicae Polonorum*, t. 2, Leopoli 1937, s. 233-364. Osobna odb. Leopoli 1937.

nowożytnym”⁴⁶. Michalski wszedł na rozległe i mało znane pola filozofii terministycznej XIV wieku i wykazał, że przedstawiciele *via nova* zajmowali krytyczną postawę w odniesieniu do dorobku myślicieli XIII stulecia, czyli *via antiqua*. Udowodnił, że czternastowieczna filozofia nowej szkoły stanowiła ważne ogniwo w łańcuchu przemian prowadzących od średniowiecza do narodzin myśli nowożytnej⁴⁷. Wskazał na wiele zbieżności problemowo-doktrynalnych, analogii i pokrewieństw występujących pomiędzy filozofią średniowieczną a nowożytną i współczesną. Warto nadmienić, że zwrócił uwagę na „teorię wartości” Maksa Schelera i na „logikę trójwartościową” Jana Łukasiewicza. Dążenie do odkrywania tego rodzaju związków miało swoje główne źródło w jego umysłowości. Przez całe życie pozostawał myślicielem na wskroś współczesnym. Szedł śladami myśli nowożytnej i jakby nieopatrznie wstąpił na teren filozofii średniowiecznej. Kiedy zaś znalazł się w kręgu jej oddziaływania – podobnie jak Désiré Mercier, Jacques Maritain, Étienne Gilson – nie potrafił czy już nie chciał się z niej wyzwolić. Fascynowała go nowożytność, bogactwo i urok ciągłych spotkań z „nieznanym”. Coraz głębiej wchodził w gąszcz źródeł, problemów, doktryn i prądów myślowych. Wskazując na łączące je więzy, przyczynił się w większym stopniu niż inni mediewiści do rozproszenia resztek zadawnionych, uporczywie powtarzanych, krzywdzących scholastykę opinii⁴⁸. „Ukierunkował późniejszą polską mediewistykę powojenną ku badaniom źródłowym i ku analizie zagadnień filozoficznych”⁴⁹. Badania średniowiecznych manuskryptów uczyniły go sławnym, ale niestety bezpowrotnie zniszczyły jego oczy.

Fascynacja myślą Dantego Alighieri

Osobną grupę tematyczną prac Michalskiego stanowią jego studia dantejskie. Twórczość Dantego tak zauroczyła Michalskiego, że nie zaprzestał zagłębiać się w niej, zwłaszcza w *Boskiej komedii*, aż do śmierci. Pasjonującej go myśli filozoficzno-teologicznej Dantego poświęcił rozprawę: *Mistyka i scholastyka u Dantego*⁵⁰,

⁴⁶ W. Tatarkiewicz, *Filozofia w Uniwersytecie Jagiellońskim od XVII do połowy XX wieku*, w: *Studia z dziejów Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, pod red. S. Mikuckiego, Kraków 1967, s. 33-34.

⁴⁷ M. Markowski, *Konstanty Michalski*, s. 15.

⁴⁸ M. Kurdziałek, *Udział ks. Konstantego Michalskiego*, s. 104.

⁴⁹ M. Markowski, *Wstęp*, w: K. Michalski, *Filozofia wieków średnich*, Kraków 1997, s. 11.

⁵⁰ „Miesięcznik Katechetyczny i Wychowawczy” 1921, nr 10, s. 257-290; 1922, nr 11, s. 14-23.

*Myśl franciszkańska i jej wpływ na Dantego*⁵¹, *Eros i Logos u Dantego*⁵², *La gno-séologie de Dante*⁵³.

„Cała twórczość Dantego wskazuje – pisał Michalski – że zagadnienia etyczne wchodziły w krąg jego najżywszych interesów, cała zaś Boska komedia tworzy niezbity dowód, że pierwiastek moralny złączył się u niego jak najściślej z pierwiastkiem religijnym, że z niego czerpał swą inspirację i siłę. Dusza poety-filozofa najpełniej wypowiedziała się w *Boskiej komedii*. Potrójna idea wyzwolenia duszy ze zła, wewnętrznego jej oświecenia i zjednoczenia z Bogiem tworzy oś poematu, około której układają się wszystkie inne myśli”⁵⁴. Podobne zapatrywania miał Gilson⁵⁵. Michalski, częściowo zgadzając się z Pierre’em Mandonnetem⁵⁶, sądził, że Beatrycze jest postacią historyczną, która w *Boskiej komedii* stała się symbolem łaski uświęcającej, łącznie z cnotami teologicznymi. Zdaniem Michalskiego Dante Alighieri pozostawał pod przemożnym wpływem św. Alberta Wielkiego⁵⁷.

Trwałość osiągnięć mediewistycznych ks. Konstantego Michalskiego

Prace ks. Konstantego Michalskiego – według Francesca Corvino, profesora Uniwersytetu w Mediolanie, wybitnego znawcy filozofii XIV stulecia – przyczyniły się nie tylko do poznania prądów filozoficznych i ich przedstawicieli pozostających dotąd w cieniu, ale co najważniejsze – do ukazania głęboko sięgającej perspektywy i dalekiego horyzontu, w jakich należało badać dzieje myśli średniowiecznej⁵⁸. W rozprawach Michalskiego, w przeciwieństwie do dotychczasowego pojmowania dziejów myśli wieków średnich, historia ta nie przedstawiała jakiegoś „spójnego frontu ani jednolitej harmonii”, lecz prezentowała różnorodność prądów filozoficznych, niekiedy nawet wprost sobie przeciwnych.

Thum rzekomo bezwartościowych epigonów żyjących w XIV wieku – pisał dalej Corvino – przemienia się u Michalskiego w zastęp oryginalnych myślicieli, którzy nie gubią się w problemach drugorzędnych i w drobnostkach sofistycznych,

⁵¹ „Przegląd Współczesny” 1927, t. 20, s. 11-37.

⁵² „Przegląd Powszechny” 1935, t. 108, s. 149-170, 279-302; 53:1936, t. 209, s. 152-172.

⁵³ Kraków 1950.

⁵⁴ K. Michalski, *Mistyka i scholastyka u Dantego*, w: tegoż, *Filozofia wieków średnich*, Kraków 1997, s. 463.

⁵⁵ É. Gilson, *Dante et la philosophie*, Paris 1939, s. 100-113.

⁵⁶ P. Mandonnet, *Dante le Théologien*, Paris 1935, s. 37.

⁵⁷ W. Pałuchowski, A. Usowicz, *Michalski Konstanty Józef*, w: *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*, pod red. M. Patera, Katowice 1996, s. 273.

⁵⁸ F. Corvino, *Ks. dr Konstanty Michalski (1879-1947)*, „Poradnik Kulturalno-Oświatowy” (Londyn) 1959, nr 212, s. 32.

*lecz podejmują wielkie problemy filozoficzne; nie podążają niewolniczo za myślą twórców wielkich systemów filozoficznych, przeciwnie, wstrząsają podwalinami ogólnie i często bezkrytycznie uznanymi.*⁵⁹

Przedstawienie takiego obrazu czternastowiecznej filozofii zachodnioeuropejskiej było owocem ciężkiej pracy krakowskiego profesora. Przystudiował on ponad 360 rękopisów, w których przecież łatwo mógł pogрузić się w zbyt drobnych erudycyjnych analizach paleograficznych i filologicznych. Uniknął jednak tego niebezpieczeństwa, podobnie jak i pokusy odnajdywania za wszelką cenę w każdym dziele i u każdego autora tendencji „krytycznych” i „sceptycznych”. Włoski mediewista, podkreślając osiągnięcia naukowe Michalskiego, pisał, że dzięki niemu *poznaliśmy nazwiska i myśli filozofów, którzy przedtem byli nieznanymi, poznaliśmy również nie wydane dzieła autorów znanych, odkryliśmy postawę i orientację myśli średniowiecznej, otworzyła się nam droga do nowej interpretacji całej epoki historii filozofii. [...] Prace Michalskiego mają stale podwójną wartość – konkludował Corvino – dają przede wszystkim dokładne wiadomości analityczne, na których można polegać, ponadto dają obraz całości, perspektywę historyczną, w której występują wyraźnie poszczególne myśliciele i poszczególne prądy*⁶⁰.

Często rozprawy Michalskiego służyły późniejszym mediewistom jako punkt wyjścia dla ich własnych badań. „Bez przesady można powiedzieć – pisał Corvino w 1959 r. – że wszystkie rozprawy nad filozofią XIV wieku wykonane w ostatnich trzydziestu latach wyrosły z tych właśnie prac Michalskiego”⁶¹.

Do rozpraw mediewistycznych Michalskiego mimo upływu czasu nadal sięgają współcześni badacze kultury umysłowej wieków średnich. Myśliciel ten na trwałe wszedł do fundamentalnych podręczników filozofii średniowiecznej. Warto wspomnieć chociażby te, które opracowali Bernhard Geyer⁶², Étienne Gilson⁶³, Kurt Flasch⁶⁴ i Władysław Tatarkiewicz⁶⁵. W ostatnich dziesięcioleciach rozprawy mediewistyczne Michalskiego były kilkakrotnie wznawiane⁶⁶.

⁵⁹ Tamże, s. 33.

⁶⁰ Tamże, s. 33.

⁶¹ Tamże.

⁶² B. Geyer, *Die patristische und scholastische Philosophie*, Basel-Stuttgart, wyd. 13., 1958.

⁶³ É. Gilson, *History of Christian Philosophy in the Middle Ages*, New York 1955, w tłumaczeniu polskim: *Historia filozofii chrześcijańskiej w wiekach średnich*, Warszawa 1966, wyd. 2., 1987.

⁶⁴ K. Flasch, *Das philosophische Denken im Mittelalter. Von Augustin zu Machiavelli*, Stuttgart 1986.

⁶⁵ W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, t. 1-3, Lwów 1931, wyd. 17., Warszawa 1999.

⁶⁶ *La philosophie au XIVe siècle. Six études*, hrsg. K. Flasch, Frankfurt am Main 1969; *Die Philosophie im 14. und 15. Jahrhundert. In memoriam Konstanty Michalski (1879-1947)*, hrsg. O. Pluta, Amsterdam 1988. W serii „Studia do dziejów Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego” wydano rozprawy mediewistyczne Michalskiego napisane

„Tomizm wykąpany we współczesności”

Michalski jako mediewista cieszył się zasłużonym uznaniem międzynarodowych środowisk naukowych. Badania jego nie ograniczały się jednak tylko do rozpoznawania głównych prądów filozoficznych późnego średniowiecza nurtujących uniwersytety w Oksfordzie, Paryżu i Krakowie. Pełnymi garściami czerpał z dzieł św. Tomasza z Akwinu. Nazywał go wielkim budowniczym myśli chrześcijańskiej, który „otwarł ramiona i duszę na przyjęcie filozofii perypatetycznej, jako najpiękniejszego kwiatu Hellady. Nigdy przedtem ani nigdy potem nie było bardziej znamiennego spotkania Logosu z Ewangelią z Logosem, który wypowiedział się w naturalnym myśleniu”⁶⁷. Był rozmiłowany nie tylko w pismach Akwinaty, ale również w dziełach św. Augustyna. Bóg i dusza ludzka znajdowały się w centrum jego zainteresowań. Prace swoje opierał na pismach filozofów starożytnych i średniowiecznych, czerpiąc przy tym obficie z myśli współczesnej. Michalski sam zresztą wyraźnie o tym napisał. „Sięgamy do myśli starych nie dlatego, że stare, ani do nowych dlatego, że nowe, lecz do jednych i drugich dlatego, że prawdziwe i wiecznie żywotne”⁶⁸. Filozofię uprawianą przez ks. Michalskiego można by nazwać jego własnymi słowami „tomizmem wykąpanym we współczesności”⁶⁹. Była to filozofia żywa, odważnie podejmująca aktualne problemy. Problemy filozofii współczesnej były dla niego bodźcem do badań nad średniowieczem. Idee Maksa Schelera, Nicolai Hartmanna, Romana Ingardena czy Jana Łukasiewicza torowały mu drogę do odkryć w filozofii XIV wieku. W kręgu jego zainteresowań pozostawali także Immanuel Kant, Friedrich Paulsen, Edmund Husserl i Jacques Maritain⁷⁰.

Kiedy gasnący wzrok zmusił go do zaniechania badań nad średniowiecznymi kodeksami, zainteresowania swoje skierował głównie ku filozofii dziejów. „Historyk nie tylko bada poszczególne zdarzenia i opisuje je naukowo, ale w pewnej chwili zaczyna także myśleć eschatologicznie, zaczyna szukać najgłębszych, trwałych motorów, jakie w dziejach pracują, śledzi postacie i typy, w jakich się kształtują. Natrafia wreszcie na pytanie »dokąd«, natrafia na zagadnienie sensu

---

w języku polskim pt. *Filozofia wieków średnich* (Kraków 1997), zaś jego obcojęzyczne prace filozoficzno-historyczne opublikowano w tomie *Histoire de la philosophie* (Kraków 1999).

⁶⁷ K. Michalski, *Przedmowa*, w: Św. Tomasz z Akwinu, *O obyczajach bożych*, Warszawa 1930, s. 12.

⁶⁸ K. Michalski, *Homo sapiens*, „Polonia Sacra” 3:1950, s. 348.

⁶⁹ Tenże, *List do Jadwigi Popielówny*, Sichów 22 VI 1943, w: *Nova et vetera*, wstęp i opracowanie A. Ułowicz, Rzym 1979, nr 114.

⁷⁰ C. Głombik, *Filozof i pamięć. Refleksje nad dziełem filozoficznym Konstantego Michalskiego w pięćdziesiątą rocznicę śmierci uczonego*, Katowice 1997, s. 30-64; tenże, *Konstanty Michalski w kręgu oddziaływań łowańskiej neoscholastyki*, w: *Poglądy filozoficzne Konstantego Michalskiego*, s. 137-146.

w dziejach i poczyną oceniać, wartościować”. Michalski, zastanawiając się nad sensem dziejów, ujmował to zagadnienie w szerokich ramach metafizycznych. „Historyk spotyka się tutaj z tym – pisał dalej – co dzieje tworzy, i pyta raz po raz o sens swych wysiłków i ofiar ponad wszelką miarę w chwilach decydującej walki z wrogimi zdarzeniami”⁷¹. Problematyka ta szczególnie zajmowała go w krańcowych warunkach obozowych i pod koniec życia. Zastanawiając się nad sensem dziejów, ujmował to zagadnienie w szerokich ramach metafizycznych. Wypracowywaną przez siebie tomistyczną koncepcję dziejów nazwał perfekcjonizmem, który zakładał ciągłą ewolucję życia kulturalno-społecznego ludzkości – od form mniej doskonałych ku formom bardziej doskonałym. Dla wyjaśnienia tego procesu dziejowego używał symbolu spirali⁷².

Michalski, oprócz prac ściśle naukowych, pozostawił wiele esejów biograficznych, refleksji historycznych i innych artykułów o tematyce społecznej i kulturalnej⁷³. Z bogactwa zawartych w nich myśli można zrekonstruować całą filozofię i teologię autora. Do tego rodzaju pism należą dwie książki: *Brat Albert. W setną rocznicę urodzin (1846-1946)*⁷⁴ oraz *Między heroizmem a bestialstwem*⁷⁵. W tej pierwszej w oparciu o współczesną typologię i psychologię rozwojową nakreślił typ somatyczno-psychiczny Brata Alberta i opisał jego wewnętrzną przemianę duchową. Druga zaś książka pozostała owocem przeżyć obozowych Michalskiego i jego przemyśleń okupacyjnych. Był przekonany, że w najcięższych warunkach, gdy człowiek jest sponiewierany, osobowość heroiczna ukazuje się najwyraźniej. Michalski uważał, że dotknięta bestialstwem kultura może się odrodzić jedynie dzięki heroizmowi. Dostrzegał w nim sprawdzone w dziejach chrześcijaństwa antidotum na jej zagrożenia. Zwrócił uwagę na trzy formy tego niezwykłego bohaterstwa w działaniu: heroiczny pietyzm, heroiczne męstwo i heroiczna abnegacja⁷⁶. Podejmował także polemikę z wcześniejszymi koncepcjami polskich myślicieli (Edward Abramowski, Ludwik Krzywicki, Florian Znaniecki), którzy przyszłość kultury europejskiej wiązali z wiarą w człowieka i jego możliwościami twórczymi.

Słowa kluczowe: ks. Konstanty Michalski CM, tomizm, Uniwersytet Jagielloński

⁷¹ K. Michalski, *Dokąd idziemy*, w: tegoż, *Nova et vetera*, Kraków 1998, s. 596.

⁷² C. Głombik, *Filozof i pamięć*, s. 65-94; S. Piech, *Księdza Konstantego Michalskiego życie i dzieło. W pięćdziesiątą rocznicę śmierci*, „Folia Historica Cracoviensia” 1997–1998, nr 4-5, s. 270-271; A. Usowicz, *Zbieracze złotych kłosów*, Kraków 2012, s. 529-530.

⁷³ Prace te zebrano, uporządkowano pod względem tematycznym i wydano w serii „Studia do Dziejów Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego”, t. 9: *Nova et vetera*, Kraków 1998; t. 14: *Dilatato corde*, Kraków 2002.

⁷⁴ Kraków 1946.

⁷⁵ Kraków 1949.

⁷⁶ S. Piech, *Michalski Konstanty Józef*, s. 138-139.

Summary

Rev. Konstanty Michalski's contribution to the treasure of European culture

Rev. Konstanty Michalski, CM, (1879-1947), a philosopher, Thomist, professor and rector of the Jagiellonian University as well as an active member of the Historical-Philosophical Department of the Polish Academy of Learning; he was chairman of the Commission of the History of Philosophy in Poland and Vice-Director of the Department. In 1924, he initiated the Catholic Scientific Institute in Kraków. He experienced the horrors of the concentration camp in Sachsenhausen near Berlin. Michalski's academic achievements in the field of the history of medieval thought include three thematic groups: Polish philosophy, Western philosophy and philosophical-theological thought of Dante Alighieri.

While investigating the 14th century philosophical trends and problems of Scholasticism, Michalski concluded that the dynamics of mediaeval thought was strictly related to the reception of Aristotle's works and their Arabic and Greek commentators. Together with Aleksander Birkenmajer he put forward a project of a critical edition of the Latin translations of Aristotle's works, Latin translations of the Arabic and Jewish thinkers as well as the best medieval commentaries on the works of the Stagirite and independent philosophical treatises. On behalf of the Polish Academy of Learning Michalski presented a project of the editorial series *Corpus philosophorum medii aevii* to the Union Académique Internationale (International Union of Academies) in Brussels in 1928. The Union accepted the proposal of the two medievalists from Kraków in 1930. Michalski gave great impetus to Aristotelian studies, which made medievalists continue their work until today. *Corpus philosophorum medii aevii* is the most significant and greatest contribution to research on mediaeval thought, continued by scientific centres in Poland and abroad. Michalski reached the conclusion that only getting familiar with the main Western trends would allow him to fathom the doctrinal currents of Polish medieval philosophy. From 1920, he stopped investigating Polish Scholasticism and began seeking its sources in the main trends of Western philosophy of the 14 century. He was not so much interested in schools and systems as in the issues discussed in the 14th century, their formulations and proposed solutions.

Michalski was the first Polish scholar who raised research on the history of philosophy to a European level by investigating the sources and carrying out independent studies on fields that had been little known or examined. At the same time, he was the first Polish scholar who explored the main trends in the 14th century philosophy in France and England, contributing to European science to a considerable extent. His achievements are permanent and notable. He studied from the historical-critical perspective over 360 philosophical texts in Polish, English, French, German and Italian libraries. He showed numerous parallels, analogies and similarities in problem-doctrinal areas between medieval philosophy on the one hand and modern and contemporary

philosophy on the other. The outcome of his research activities has been included permanently in fundamental textbooks for medieval philosophy. However, his research was not limited to perceiving the main late medieval philosophical currents that dominated teaching at the universities in Oxford, Paris and Kraków. He also studied the texts of ancient and medieval philosophers, especially Saint Thomas Aquinas, at the same time referring to contemporary thought. Problems of contemporary philosophy inspired him to research the Middle Ages. The ideas of Max Scheler, Nicolai Hartmann, Roman Ingarden or Jan Łukasiewicz paved the way for him to make discoveries in the 14th century philosophy.

Keywords: *Rev. Konstanty Michalski, C.M.; Thomist, Jagiellonian University*

Bibliografia

Źródła

- Archiwum Akt Nowych w Warszawie, sygn. MWRiOP 4359. Teczka personalna K. Michalskiego.
- Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, sygn. S II 619 Teki osobowe pracowników naukowych; sygn. S II 987, Wielka kronika UJ, Rękopisy i notaty 1914-1925.
- Michalski K., *Nad czym pracują przedstawiciele humanistyki*, „Czas” 87:1935, nr 176, s. 5.
- Michalski K., *Filozofia wieków średnich*, Kraków 1997.
- Michalski K., *Histoire de la philosophie*, Kraków 1999.
- Michalski K., *Dilatato corde*, Kraków 2002.
- Michalski K., *Nova et vetera*, Kraków 1998
- Spisy wykładów Uniwersytetu Jagiellońskiego z lat 1913/14-1938/39.*

Opracowania naukowe

- Corvino F., *Ks. dr Konstanty Michalski (1879-1947)*, „Poradnik Kulturalno-Oświatowy”, (Londyn) 19:1959, nr 212, s. 32-35.
- Geyer B., *Die patristische und scholastische Philosophie*, Basel-Stuttgart, wyd. 13. 1958.
- Giłson E., *History of Christian Philosophy in the Middle Ages*, New York 1955, w tłumaczeniu polskim: *Historia filozofii chrześcijańskiej w wiekach średnich*, Warszawa 1966, wyd. 2. 1987.
- Głombik C., *Filozof i pamięć. Refleksje nad dziełem filozoficznym Konstantego Michalskiego w pięćdziesiątą rocznicę śmierci uczonego*, Katowice 1997.
- Flasch K., *Das philosophische Denken im Mittelalter. Von Augustin zu Machiavelli*, Stuttgart 1986.
- La philosophie au XIV siècle. Six études*, hrsg. K. Flasch, Frankfurt am Main 1969; *Die Philosophie im 14. und 15. Jahrhundert. In memoriam Konstanty Michalski (1879-1947)*, hrsg. O. Płuta, Amsterdam 1988.
- Ingarden R., *Ks. Konstanty Michalski, uczony - filozof - człowiek, w: 70 Żywotów*, wybór i red. A. Pałuchowski, Kraków 1977, s. 214-220.
- Kurdziałek M., *Udział ks. Konstantego Michalskiego i Aleksandra Birkenmajera w odkrywaniu filozofii średniowiecznej*, „Studia Philosophiae Christianae” 2:1966, nr 1, s. 83-105.
- Kurdziałek M., *Trwałość osiągnięć księdza profesora Konstantego Michalskiego jako historyka filozofii średniowiecznej*, „Analecta Cracoviensia” 12:1980, s. 45-55.

- Markowski M., *Konstanty Michalski (1879-1947)*, „*Studia Mediewistyczne*” 26:1989, z.1, s. 3-15.
- Morstin-Górska M., *Przyjaciel serc ludzkich*, w: *70 Żywotów*, wybór i red. A. Pałuchowski, Kraków 1977, s. 221-226.
- Nieciowa E., *Członkowie Akademii Umiejętności oraz Polskiej Akademii Umiejętności 1872-1952*, Wrocław-Kraków 1973.
- Pałuchowski W., Usowicz A., *Michalski Konstanty Józef*, w: *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*, pod red. M. Patera, Katowice 1996, s. 272-275.
- Piech S., *Ksiądz Konstantego Michalskiego życie i dzieło. w pięćdziesiątą rocznicę śmierci*. „*Folia Historica Cracoviensia* 4-5:1997-1998, s. 270-271.
- Piech S., *W cieniu kościołów i synagog. Życie religijne międzywojennego Krakowa 1918-1939*, Kraków 1999.
- Piech S., *Konstanty Józef Michalski (1879-1947)*, w: *Złota Księga Papieskiej Akademii Teologicznej*, red. S. Piech, Kraków 2000, s. 435-436.
- Piech S., *Michalski Konstanty Józef*, w: *Encyklopedia filozofii polskiej*, t. 2, Lublin 2011, s. 134-135.
- Poglądy filozoficzne Konstantego Michalskiego. Materiały pokonferencyjne przygotowane pod red. C. Głombika*, Katowice 1999.
- Przymusiła A., *Michalski Konstanty Józef*, w: *Pol. słow. biogr.*, t. 20, s. 592-595.
- Przymusiła A., *O polskiej filozofii średniowiecznej na podstawie prac Konstantego Michalskiego*, w: *Materiały do Historii Filozofii Średniowiecznej w Polsce*, t. 2(13), Wrocław 1970, s. 104-154.
- Przymusiła A., *Stan badań nad filozofią XIV wieku na podstawie prac Konstantego Michalskiego*, w: *Materiały i Studia Zakładu Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej*, t. 6, Wrocław 1966, s. 97-200.
- Tatarkiewicz W., *Filozofia w Uniwersytecie Jagiellońskim od XVII do połowy XX wieku*, w: *Studia z dziejów Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, pod red. S. Mi-kuckiego, Kraków 1967, s. 11-36.
- Tatarkiewicz W., *Historia filozofii*, t. 1-3, Lwów 1931, wyd. 17. Warszawa 1999.
- Usowicz A., Kłósak K., *Ksiądz Konstanty Michalski (1879-1947)*, Kraków 1949.
- Usowicz A., *Zbieracze złotych kłosów*, Kraków 2012.